NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

YOSHLARNING MA'NAVIY-ESTETIK DIDINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MAZMUNI VA TARKIBIY KOMPONENTLARI

Parpiyev Tursunboy Xojiyevich,
Andijon davlat pedagogika instituti
Tasviriy san'at va musiqa kafedra dotsenti

Annotatsiya: *Maqolada yoshlarning ma'naviy-estetik didini rivojlantirishning pedagogik mazmuni IMRAD talablari asosida nazariy tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi ma'naviy-estetik did tushunchasining pedagogik mohiyatini aniqlashtirish hamda uning tarkibiy komponentlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqotda pedagogik, musiqiy-estetik va ijtimoiy-psixologik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, tushunchalarni mazmuniy tahlil qilish va konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi. Natijada ma'naviy-estetik did estetik idrok, ma'naviy-qadriyatli munosabat, musiqiy-estetik baholash, ongli tanlov va refleksiyani birlashtiruvchi integrativ shaxsiy sifat sifatida aniqlashtirildi. Uning kognitiv, qadriyatli-emotsional, musiqiy-estetik va faoliyatli-refleksiv komponentlardan tashkil topishi asoslandi. Mazkur tuzilma yoshlarning ma'naviy-estetik didini rivojlantirish va diagnostika qilish uchun nazariy asos bo' lib xizmat qilishi ko' rsatildi.*

Kalit so' zlar: *ma'naviy-estetik did, estetik did, musiqiy-estetik did, estetik tarbiya, musiqiy idrok, estetik baholash, ongli tanlov, kognitiv komponent, qadriyatli-emotsional komponent, musiqiy-estetik komponent, faoliyatli-refleksiv komponent.*

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ РАЗВИТИЯ ДУХОВНО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВКУСА МОЛОДЁЖИ

Аннотация: *В статье на основе требований IMRAD теоретически исследуется педагогическое содержание развития духовно-эстетического вкуса молодежи. Цель исследования заключается в уточнении педагогической сущности понятия «духовно-эстетический вкус», а также в научно-теоретическом обосновании его структурных компонентов. В исследовании использованы методы теоретического анализа педагогической, музыкально-эстетической и социально-психологической литературы, сравнения, обобщения, содержательного анализа понятий и концептуального моделирования. В результате духовно-эстетический вкус уточнен как интегративное личностное качество, объединяющее эстетическое восприятие, духовно-ценностное отношение, музыкально-эстетическую оценку, осознанный выбор и рефлексию. Обосновано, что его структура включает когнитивный, ценностно-эмоциональный, музыкально-эстетический и деятельностно-рефлексивный компоненты. Показано, что данная структура может служить теоретической основой для развития и диагностики духовно-эстетического вкуса молодежи.*

Ключевые слова: *духовно-эстетический вкус, эстетический вкус, музыкально-эстетический вкус, эстетическое воспитание, музыкальное восприятие, эстетическая оценка, осознанный выбор, когнитивный компонент, ценностно-эмоциональный компонент, музыкально-эстетический компонент, деятельностно-рефлексивный компонент.*

THE PEDAGOGICAL CONTENT AND STRUCTURAL COMPONENTS OF DEVELOPING THE SPIRITUAL AND AESTHETIC TASTE OF YOUNG PEOPLE

Abstract: *The article theoretically examines the pedagogical content of developing young people's spiritual and aesthetic taste in accordance with the IMRAD requirements. The aim of the study is to clarify the pedagogical essence of the concept of spiritual and aesthetic taste and to provide a scientific and theoretical justification for its structural components. The study employs theoretical analysis of pedagogical, musical-aesthetic, and socio-psychological literature, as well as comparison, generalization, content analysis of concepts, and conceptual modeling. As a result, spiritual and aesthetic taste is defined more precisely as an integrative personal quality that combines aesthetic perception, a spiritual and value-based attitude, musical-aesthetic evaluation, conscious choice, and reflection. It is substantiated that its structure consists of cognitive, value-emotional, musical-aesthetic, and activity-reflective components. This structure is shown to serve as a theoretical basis for developing and diagnosing young people's spiritual and aesthetic taste.*

Keywords: *spiritual and aesthetic taste, aesthetic taste, musical-aesthetic taste, aesthetic education, musical perception, aesthetic evaluation, conscious choice, cognitive component, value-emotional component, musical-aesthetic component, activity-reflective component.*

KIRISH (INTRODUCTION).

Shaxsning ma’naviy kamoloti va estetik madaniyatini rivojlantirish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim vazifalaridan biridir. Insonning borliq, san’at va insoniy munosabatlardagi go‘ zallikni anglash, his etish, baholash hamda o‘ z faoliyatida estetik mezonlarga amal qilishi uning umumiy madaniyati bilan bevosita bog‘ liq. Shu sababli estetik tarbiya san’at haqidagi bilimlarni o‘ zlashtirish bilangina cheklanmay, hissiy-estetik tajriba, qadriyatli munosabat, mustaqil baholash va ongli tanlovning shakllanishini ham nazarda tutadi. Musiqa ta’limi falsafasida estetik tajriba shaxs rivojlanishining alohida sohasi sifatida talqin qilinadi. B. Reimer musiqa ta’limining vazifasini musiqada idrok etilishi va his qilinishi lozim bo‘ lgan xususiyatlarni tinglovchi uchun yanada to‘ liqroq ochib berish bilan bog‘ laydi [1,117]. K. Swanwick esa musiqiy rivojlanishni shaxsning musiqiy material bilan faol munosabati, musiqiy ma’noni anglash va badiiy tajribani boyitish jarayoni sifatida ko‘ radi [2,24-39]. Ushbu qarashlar estetik didni oddiy hissiy afzallik emas, balki idrok, anglash va baholash bilan bog‘ liq murakkab pedagogik hodisa sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Bugungi raqamli axborot muhitida yoshlar katta hajmdagi musiqiy kontent bilan muntazam to‘ qnash kelmoqda. Biroq musiqani ko‘ p tinglashning o‘ zi estetik didning rivojlanganligini anglatmaydi. P.A. Russell musiqiy didning shakllanishiga oila, tengdoshlar, ta’lim va ommaviy kommunikatsiya vositalari ta’sir ko‘ rsatishini qayd etadi [5,141-158]. Shunday sharoitda yoshning badiiy jihatdan yuksak asarni yuzaki musiqiy mahsulotdan farqlashi, o‘ z tanlovini asoslay olishi va san’at hodisasiga qadriyatli munosabat bildira olishi alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Muammoning ilmiy jihati shundaki, «estetik did», «musiqiy-estetik did» va «ma’naviy-estetik did» tushunchalari o‘ zaro yaqin bo‘ lsa-da, ularning pedagogik mazmuni aynan bir xil emas. Ayniqsa, milliy qo‘ shiqchilik san’ati vositasida yoshlar tarbiyasini tadqiq etishda estetik baholashni ma’naviy qadriyat, milliy-madaniy mazmun va refleksiv tanlov bilan bir butun holda ko‘ rib chiqish zarur. Shu sababli mazkur tadqiqotning maqsadi yoshlarning ma’naviy-estetik didi tushunchasining pedagogik mohiyatini aniqlashtirish va uning tarkibiy komponentlarini nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODS).

Mazkur ish nazariy-konseptual xarakterdagi pedagogik tadqiqot sifatida tashkil etildi. Tadqiqot obyekti yoshlarning ma’naviy-estetik didini rivojlantirish jarayoni, tadqiqot predmeti esa ushbu sifatning pedagogik mazmuni va tarkibiy tuzilishi etib belgilandi. Empirik tajriba natijalarini sun’iy ravishda kiritmaslik maqsadida maqolada mavjud ilmiy qarashlarni tahlil qilish va ulardan konseptual xulosa chiqarishga yo‘ naltirilgan nazariy metodlar qo‘ llanildi.

Tadqiqotning manbaviy bazasini musiqa ta’limi falsafasi, musiqiy-estetik tarbiya, musiqiy didning ijtimoiy shakllanishi hamda milliy musiqa merosining tarbiyaviy imkoniyatlariga oid xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar tashkil etdi. B. Reimer, K. Swanwick, S. Hallam, D.J. Elliott va P.A. Russellning ishlari musiqiy tajriba, estetik idrok, faol musiqiy ishtirok va musiqiy tanlovning ijtimoiy omillarini tushuntirish uchun nazariy tayanch sifatida olindi [1,111–117; 2,24-58; 3,269-289; 4,39-68; 5,141-158]. Mahalliy tadqiqotlarda musiqiy-estetik did hamda xalq musiqa merosining tarbiyaviy imkoniyatlariga oid yondashuvlar qiyosiy tahlil qilindi [6,123-127; 7,368-371].

Tahlil jarayoni to‘ rt bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda «estetik did», «musiqiy-estetik did» va «ma’naviy-estetik did» tushunchalarining mazmuniy chegaralari qiyoslandi. Ikkinchi bosqichda ilmiy manbalarda takrorlanadigan asosiy belgilar — anglash, hissiy munosabat, qadriyat, estetik baholash, tanlov va faoliyat — ajratildi. Uchinchi bosqichda ushbu belgilar mazmuniy yaqinligiga ko‘ ra guruhlandi. To‘ rtinchi bosqichda guruhlangan belgilar asosida ma’naviy-estetik didning komponentli tuzilishi konseptual tarzda shakllantirildi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy umumlashtirish, mazmuniy tasniflash va konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi. Komponentlarni ajratishda uch mezon asos qilib olindi: birinchidan, komponent ma’naviy-estetik didning alohida funksional jihatini ifodalashi; ikkinchidan, boshqa komponentlar bilan uzviy aloqada bo‘ lishi; uchinchidan, kelgusida pedagogik diagnostika uchun kuzatiladigan ko‘ rsatkichlarga aylantirilishi mumkin bo‘ lishi lozim.

NATIJALAR (RESULTS).

Nazariy tahlil natijasida ma’naviy-estetik didni estetik didning oddiy sinonimi sifatida talqin qilish yetarli emasligi aniqlandi. Estetik did badiiy hodisadagi estetik sifatlarni idrok etish, farqlash va baholash qobiliyatini ifodalasa, ma’naviy-estetik did mazkur munosabatning shaxs ma’naviyati, axloqiy pozitsiyasi, milliy-madaniy qadriyatlari va hayotiy qarashlari bilan integratsiyalashgan ko‘ rinishini ifodalaydi. Bunda «go‘ zalni his qilish» va «qadriyatni anglash» jarayonlari o‘ zaro birlashadi.

Tadqiqot natijasida ma’naviy-estetik didga quyidagi ishchi ta’rif taklif etildi: ma’naviy-estetik did – shaxsning borliq va san’at hodisalaridagi badiiy-estetik hamda ma’naviy-axloqiy mazmunni anglash, hissiy-qadriyatli idrok etish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar mezonida baholash, asoslangan estetik tanlovni amalga oshirish hamda o‘ z munosabatini faoliyat va refleksiya orqali namoyon eta olish qobiliyatini ifodalovchi integrativ shaxsiy sifatdir. Mazkur ta’rif bilim, hissiyot, qadriyat, baholash va faoliyatni yagona pedagogik tuzilma doirasida birlashtiradi.

Birinchi natija sifatida ma’naviy-estetik didning kognitiv komponenti ajratildi. U yoshlarning ma’naviyat, san’at, milliy madaniyat, musiqiy meros va estetik qadriyatlar haqidagi bilimlarini, badiiy asarning mazmuni va g‘ oyasini tushunishini, musiqa bilan badiiy matn o‘ rtasidagi bog‘ liqlikni anglay olishini qamrab oladi. Bilimning pedagogik qiymati uning hajmida emas, balki yoshga badiiy hodisaning mohiyatini tushunish va o‘ z munosabatini asoslash imkonini berishida namoyon bo‘ ladi. Swanwickning musiqiy ma’noni faol anglashga doir yondashuvi ushbu komponentning nazariy asoslaridan biri bo‘ lib xizmat qiladi [2,40-58].

Ikkinchi natija – qadriyatli-emotsional komponentning aniqlashtirilishidir. Ushbu komponent san’at hodisasiga hissiy munosabat, estetik kechinma, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni qadrlash hamda badiiy obraz bilan shaxsiy-emotsional aloqa o‘ rnatishni ifodalaydi. S. Hallam faol musiqiy tajribaning emotsional sezgirlik, ijodkorlik, o‘ ziga ishonch va ijtimoiy ko‘ nikmalar bilan bog‘ liq rivojlantiruvchi imkoniyatlarini ko‘ rsatadi [3,269-289]. Natijada hissiy kechinma ma’naviy-estetik tarbiyaning ikkilamchi holati emas, balki qadriyatli munosabat shakllanishining muhim mexanizmi sifatida talqin qilindi.

Uchinchi natija sifatida musiqiy-estetik komponent belgilandi. U musiqiy asarning badiiy qiymatini idrok etish, kuy, ritm, ohang, ovoz, ijro uslubi va badiiy matn uyg‘ unligini his qilish, ijrochilik mahoratini estetik mezonlar asosida baholash hamda turli musiqiy namunalar o‘ rtasidagi sifat farqlarini ajrata olish qobiliyatini qamrab oladi. Reimerning estetik musiqa ta’limi konsepsiyasida musiqiy sezgirlikni chuqurlashtirish ta’limning asosiy vazifalaridan biri sifatida qaraladi [1,111-117]. Mahalliy tadqiqotlarda ham musiqiy-estetik didning badiiy-estetik munosabat va baholash qobiliyati bilan bog‘ liqligi yoritilgan [6,123-127].

To‘ rtinchi natija – faoliyatli-refleksiv komponentning ajratilishidir. U san’at asari yuzasidan mustaqil fikr bildirish, o‘ z estetik tanlovini asoslash, turli ijrolarni qiyoslash, badiiy mazmunni talqin qilish, musiqiy faoliyatda ishtirok etish va o‘ z qarashlarini qayta tahlil qilish kabi ko‘ rsatkichlarni qamrab oladi. D.J. Elliott musiqiy bilishni faol musiqiy amaliyot, tinglash, ijro va musiqiy fikrlash bilan bog‘ liq jarayon sifatida talqin qiladi [4,39-68]. Shu sababli ma’naviy-estetik didning haqiqiy namoyon bo‘ lishi faqat bilimda emas, balki qaror, tanlov va refleksiyada ko‘ rinishi asoslandi.

Komponentlarning o‘ zaro munosabatini tahlil qilish natijasida quyidagi pedagogik mantiq shakllantirildi: bilish va anglash →hissiy-qadriyatli munosabat →musiqiy-estetik baholash →ongli tanlov va refleksiya. Bu ketma-ketlik qat’iy chiziqli emas. Yangi musiqiy tajriba avvalgi bilimlarni boyitishi, qadriyatlarni aniqlashtirishi, baholash mezonlarini takomillashtirishi va keyingi tanlovga ta’sir ko‘ rsatishi mumkin. Shu jihatdan ma’naviy-estetik did takrorlanuvchi va boshqariladigan rivojlanish jarayoni sifatida namoyon bo‘ ladi.

Natijalarning amaliy ahamiyati shundaki, to‘ rt komponentli tuzilma keyingi pedagogik diagnostika uchun asos yaratadi. Kognitiv komponent bilim va anglashni; qadriyatli-emotsional komponent hissiy munosabat va qadriyatni qabul qilishni; musiqiy-estetik komponent badiiy sifatni farqlash va baholashni; faoliyatli-refleksiv komponent esa tanlovni asoslash, talqin qilish va o‘ z pozitsiyasini tahlil etishni kuzatish imkonini beradi. Demak, ma’naviy-estetik did mavhum tarbiyaviy natijadan kuzatiladigan va baholanishi mumkin bo‘ lgan pedagogik sifatga aylantiriladi.

MUHOKAMA (DISCUSSION).

Olingan nazariy natijalar musiqa ta’limining estetik, praksial va ijtimoiy-psixologik yondashuvlarini o‘ zaro bog‘ lash imkonini beradi. Reimerning qarashlarida musiqiy-estetik sezgirlik va idrok markaziy o‘ rin tutsa [1,115], Elliott musiqiy bilishning faoliyat bilan uzviyligini ta’kidlaydi [4,39]. Taklif etilgan to‘ rt komponentli tuzilma ushbu ikki yo‘ nalishni qarama-qarshi qo‘ ymaydi: musiqiy-estetik idrok faoliyat va refleksiya bilan to‘ ldirilgandagina ma’naviy-estetik tanlovga aylanishi mumkin. Swanwickning musiqiy ma’noni anglashga oid yondashuvi kognitiv komponentni faqat nazariy bilimlar majmui sifatida tushunmaslik zarurligini ko‘ rsatadi [2,24]. Shu sababli tadqiqotda kognitiv komponent faktologik xabardorlikdan kengroq talqin qilindi. Yosh qo‘ shiqning muallifi yoki janrini bilishi bilan birga, uning badiiy g‘ oyasi, matn va kuy munosabati, tarixiy-madaniy konteksti va ma’naviy mazmunini izohlashga qodir bo‘ lishi kerak.

Hallamning musiqiy faoliyatning emotsional va shaxsiy rivojlanishga ta’siri haqidagi umumlashtirishlari qadriyatli-emotsional komponentning zarurligini mustahkamlaydi [3,269]. Biroq hissiy ta’sirning o‘ zi estetik did uchun yetarli emas. Kuchli emotsional reaksiya badiiy qiymatning aniq mezoni bo‘ la olmaydi; u bilim, qiyoslash va baholash bilan uyg‘ unlashgandagina barqaror estetik munosabatga aylanishi mumkin. Shu jihatdan maqolada hissiy tajriba va ongli baholashning integratsiyasi muhim natija sifatida qaraladi.

Russellning musiqiy didning ijtimoiy shakllanishiga oid xulosalari [5,141-158] taklif etilgan tuzilmaning zamonaviy ahamiyatini oshiradi. Yoshning musiqiy tanlovi oila, tengdoshlar, ta’lim va media ta’sirida shakllanar ekan, pedagogik jarayonning vazifasi uni tashqi ta’sirlardan butunlay ajratish emas. Asosiy vazifa yoshda mavjud musiqiy oqimlarga nisbatan ongli estetik mezon, tanqidiy qiyoslash va o‘ z tanlovini dalillash qobiliyatini rivojlantirishdir.

Milliy qo‘ shiqchilik san’ati mazkur komponentlarni bir vaqtda rivojlantirish uchun ayniqsa qulay pedagogik maydon yaratadi. Unda badiiy so‘ z, kuy, milliy intonatsiya, tarixiy xotira, ijro mahorati va ma’naviy qadriyatlar bir butun holda namoyon bo‘ ladi. Xalq musiqa merosining yoshlar tarbiyasidagi imkoniyatlari mahalliy tadqiqotlarda ham

ta’kidlangan [7,368-371]. Shu sababli milliy qo‘ shiqni tahlil qilish jarayonida yosh bir vaqtning o‘ zida mazmunni anglaydi, hissiy munosabat bildiradi, ijro sifatini baholaydi va o‘ z tanlovini asoslaydi.

Tadqiqotning cheklovi uning nazariy-konseptual xarakterga egaligidir. Taklif etilgan komponentlar ushbu maqolada empirik tajriba orqali o‘ lchanmagan. Shuning uchun keyingi bosqichda har bir komponent uchun aniq mezon va indikatorlarni ishlab chiqish, diagnostik topshiriqlar yaratish hamda milliy qo‘ shiqchilik namunalariga asoslangan pedagogik metodika samaradorligini tajriba-sinov orqali tekshirish zarur. Bu yo‘ nalish tadqiqot natijalarini nazariy modeldan amaliy pedagogik mexanizmga olib o‘ tish imkonini beradi.

XULOSA (CONCLUSION).

Nazariy tahlil yoshlarning ma’naviy-estetik didini bilim, hissiy kechinma, qadriyatli munosabat, musiqiy-estetik baholash, ongli tanlov va refleksiyaning o‘ zaro birligiga asoslangan integrativ pedagogik sifat sifatida talqin qilish imkonini berdi. Uning kognitiv, qadriyatli-emotsional, musiqiy-estetik va faoliyatli-refleksiv komponentlari ajratildi hamda ularning o‘ zaro aloqasi asoslandi. Taklif etilgan tuzilma ma’naviy-estetik didni rivojlantirish bilan birga uni pedagogik diagnostika qilish uchun ham nazariy asos yaratadi. Milliy qo‘ shiqchilik san’ati esa badiiy so‘ z, kuy, ijro, milliy xotira va ma’naviy qadriyatlarni integratsiyalashi sababli mazkur komponentlarni kompleks rivojlantirish uchun salohiyatli vosita hisoblanadi. Keyingi tadqiqotlarda ushbu nazariy modelni mezon, indikator va darajalar orqali operatsionallashtirish hamda tajriba-sinovdan o‘ tkazish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Reimer B. A Philosophy of Music Education. 2nd ed. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1989. – 252 p.

2. Swanwick K. A Basis for Music Education. – London: Routledge, 1979. – 124 p.

3. Hallam S. The Power of Music: Its Impact on the Intellectual, Social and Personal Development of Children and Young People // International Journal of Music Education. – 2010. – Vol. 28, No. 3. – P. 269–289.

4. Elliott D.J. Music Matters: A New Philosophy of Music Education. – New York: Oxford University Press, 1995. – 380 p.

5. Russell P.A. Musical Tastes and Society // The Social Psychology of Music / eds. D.J. Hargreaves, A.C. North. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – P. 141–158.

6. Murodova Z.Sh., Kosimov A.D. Musiqiy estetik did tushunchasi va uning pedagogik mazmuni // Central Asian Journal of Academic Research. – 2026. – Vol. 4, № 4. – B. 123–127.

7. Musurmonova D.Sh. Xalq musiqa merosi ta’lim-tarbiya vositasi sifatida // PEDAGOGS International Research Journal. – 2026. – Vol. 105, № 1. – B. 368–371.